Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
MANUEL CAMPOS SÁNCHEZ-BORDONA
της 8ης Ιουλίου 2021 [1]

Υπόθεση C-289/20

IB
κατά
FA

[αίτηση του cour d'appel de Paris
(εφετείου Παρισιού, Γαλλία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης – Διεθνής δικαιοδοσία, αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές – Κανονισμός (ΕΚ) 2201/2003 – Έννοια της συνήθους διαμονής»

1. Περί τα τέλη του 20ού αιώνα, η Ευρωπαϊκή Ένωση ασχολήθηκε, στο πλαίσιο της προωθηθείσας, αρχικώς, από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ [2] και, εν συνεχεία, από τη Συνθήκη του Άμστερνταμ [3], δικαστικής συνεργασίας σε αστικές υποθέσεις, με τα προβλήματα οικογενειακού δικαίου που συνδέονται με το φαινόμενο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

2. Όσον αφορά τη διεθνή δικαιοδοσία σε γαμικές διαφορές, μετά από μια πρώτη σύμβαση που δεν ετέθη τελικώς σε ισχύ [4] εκδόθηκε ο κανονισμός (ΕΚ) 1347/2000 [5], ο οποίος καταργήθηκε από τον κανονισμό (ΕΚ) 2201/2003 [6]. Ο τελευταίος αποτελεί την ισχύουσα πράξη [7].

3. Το Δικαστήριο έχει ερμηνεύσει το άρθρο 3 του κανονισμού 2201/2003 στο πλαίσιο διαφόρων προδικαστικών παραπομπών [8]. Καμία εξ αυτών δεν αφορούσε, εάν δεν απατώμαι, τις συνέπειες που, ως προς την ερμηνεία του, θα μπορούσε να έχει η αποδοχή διπλής, ή πολλαπλής, «συνήθους διαμονής» του ενός από τους συζύγους (ή αμφοτέρων).

1 Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ισπανική.

2 Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ 1992, C 191, σ. 1), συγκεκριμένα, άρθρο K.3 σε συνδυασμό με το άρθρο K.1.

3 Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (ενοποιημένη απόδοση Άμστερνταμ) (ΕΕ 1997, C 340, σ. 173), συγκεκριμένα, άρθρο 61.

4 Σύμβαση της 28ης Μαΐου 1998, σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές (ΕΕ 1998, C 221, σ. 1, στο εξής: Σύμβαση του 1998).

5 Κανονισμός του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί της διεθνούς δικαιοδοσίας, αναγνώρισης και εκτέλεσης αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας έναντι των κοινών τέκνων των συζύγων (ΕΕ 2000, L 160, σ. 19).

6 Κανονισμός του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2003, για τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας ο οποίος καταργεί τον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1347/2000 (ΕΕ 2003, L 338, σ. 1).

7 Ως προς την ισχύ του, βλ. σημείο 27 των παρουσών προτάσεων.

8 Παραδείγματος χάριν, σε σχέση με τη διπλή ιθαγένεια του ενός συζύγου. Απόφαση της 16ης Ιουλίου 2009, Hadadi (C-168/08, EU:C:2009:474, στο εξής: απόφαση Hadadi).

4. Η υπό κρίση προδικαστική παραπομπή παρέχει, συνεπώς, στο Δικαστήριο τη δυνατότητα να εξετάσει ένα ζήτημα που, αν και έχει τεθεί σε άλλους τομείς[9], δεν έχει ακόμη επιλυθεί στον εξεταζόμενο τομέα. Για να δοθεί απάντηση, θα πρέπει προηγουμένως να οριοθετηθεί η έννοια της «συνήθους διαμονής», καθόσον αποτελεί κριτήριο για τον καθορισμό της διεθνούς δικαιοδοσίας σε διαφορές διαζυγίου, δικαστικού χωρισμού ή ακύρωσης γάμου.

I. Το νομικό πλαίσιο. Ο κανονισμός 2201/2003

5. Κατά την αιτιολογική σκέψη 1:

«Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα έχει θέσει ως στόχο τη δημιουργία ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, μέσα στον οποίο εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων. Προς τον σκοπό αυτό, η Κοινότητα πρέπει να θεσπίσει, μεταξύ άλλων, μέτρα στον τομέα της δικαστικής συνεργασίας σε αστικές υποθέσεις, τα οποία είναι αναγκαία για την καλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς.»

6. Η αιτιολογική σκέψη 8 επισημαίνει τα εξής:

«Όσον αφορά τις αποφάσεις διαζυγίου, δικαστικού χωρισμού ή ακύρωσης γάμου, ο παρών κανονισμός θα πρέπει να εφαρμόζεται μόνο στη λύση του συζυγικού δεσμού και δεν θα πρέπει να επηρεάζει θέματα όπως οι λόγοι του διαζυγίου, οι περιουσιακές συνέπειες του γάμου ή άλλα συναφή ζητήματα.»

7. Κατά το άρθρο 3:

«1. Δικαιοδοσία για θέματα διαζυγίου, δικαστικού χωρισμού και ακύρωσης γάμου έχουν τα δικαστήρια του κράτους μέλους:

α) στο έδαφος του οποίου ευρίσκεται:

– η συνήθης διαμονή των συζύγων, ή

– η τελευταία συνήθης διαμονή των συζύγων εφόσον ένας εκ των συζύγων έχει ακόμα αυτή τη διαμονή, ή

– η συνήθης διαμονή του εναγομένου, ή

– σε περίπτωση κοινής αιτήσεως, η συνήθης διαμονή του ενός ή του άλλου των συζύγων, ή

– η συνήθης διαμονή του ενάγοντος εάν είχε αυτή τη διαμονή επί τουλάχιστον ένα χρόνο αμέσως πριν από την έγερση της αγωγής, ή

– η συνήθης διαμονή του ενάγοντος εάν είχε αυτή τη διαμονή επί τουλάχιστον έξι μήνες αμέσως πριν από την έγερση της αγωγής και εάν είναι είτε υπήκοος του εν λόγω κράτους μέλους ή, στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ιρλανδίας, έχει εκεί “domicile”·

[9] Όσον αφορά την κληρονομική διαδοχή, απόφαση της 16ης Ιουλίου 2020, Ε. Ε. (Διεθνής δικαιοδοσία και εφαρμοστέο δίκαιο στην κληρονομική διαδοχή) [C-80/19, EU:C:2020:569, στο εξής: απόφαση Ε. Ε. (Διεθνής δικαιοδοσία και εφαρμοστέο δίκαιο στην κληρονομική διαδοχή)].

β) της ιθαγένειας των δύο συζύγων ή, στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ιρλανδίας, του “domicile” των δύο συζύγων.

[…]»

II. Τα πραγματικά περιστατικά, η ένδικη διαφορά και το προδικαστικό ερώτημα

8. Η FA, Ιρλανδή υπήκοος, και ο IB, Γάλλος υπήκοος, συνήψαν γάμο στην Ιρλανδία το 1994. Έχουν τρία, ενήλικα πλέον, τέκνα.

9. Στις 28 Δεκεμβρίου 2018, ο IB άσκησε αγωγή διαζυγίου ενώπιον του tribunal de grande instance de Paris (πολυμελούς πρωτοδικείου Παρισιού, Γαλλία).

10. Με διάταξη της 11ης Ιουλίου 2019, ο juge aux affaires familiales du tribunal de grande instance de Paris (δικαστής οικογενειακών υποθέσεων του πολυμελούς πρωτοδικείου Παρισιού, Γαλλία) έκρινε ότι τα γαλλικά δικαστήρια δεν έχουν διεθνή δικαιοδοσία να αποφανθούν επί του διαζυγίου. Στήριξε την απόφασή του στα ακόλουθα πραγματικά περιστατικά:

– η οικογενειακή κατοικία βρισκόταν στην Ιρλανδία, όπου η οικογένεια εγκαταστάθηκε το 1999 και αγόρασε ακίνητο το οποίο αποτελούσε την οικογενειακή εστία της. Επίσης, τα τέκνα διέμεναν και πραγματοποιούσαν τις σπουδές τους εκεί·

– δεν είχε επέλθει χωρισμός, ουδεμία δε ένδειξη υπήρχε ότι κοινή βούληση των συζύγων ήταν να μεταφέρουν την κατοικία τους στη Γαλλία·

– αντιθέτως, διάφορα στοιχεία επιβεβαίωναν τον προσωπικό και οικογενειακό δεσμό του IB με την Ιρλανδία, χώρα στην οποία επέστρεφε κάθε Σαββατοκύριακο για να βρεθεί εκ νέου με τη σύζυγο και τα τέκνα του και να ασκήσει σε τακτική βάση αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες αναψυχής·

– κατά τους έξι μήνες πριν από την άσκηση της αγωγής (συνεπώς, μετά την 27η Ιουνίου 2018) ουδεμία μεταβολή είχε επέλθει στον μέχρι τότε τρόπο διαβίωσης του IB βάσει της οποίας θα μπορούσε να συναχθεί ότι αυτός είχε παύσει να διαμένει στην Ιρλανδία. Αντιθέτως, ο IB εξακολούθησε να διάγει κατά τον ίδιο τρόπο τον οικογενειακό βίο έως τις διακοπές των Χριστουγέννων του 2018 τις οποίες πέρασε με τη σύζυγο και τα τέκνα του στην οικογενειακή κατοικία·

– ο δεσμός του IB με την Ιρλανδία δεν αποκλείει την ύπαρξη δεσμού με τη Γαλλία, χώρα στην οποία, από το 2017, επιστρέφει κάθε εβδομάδα για να εργαστεί. Ο IB έχει, στην πράξη, τη συνήθη διαμονή του σε δύο τόπους, αφενός, στο Παρίσι, σε εβδομαδιαία βάση για επαγγελματικούς λόγους, και, αφετέρου, στην Ιρλανδία, για το υπόλοιπο χρονικό διάστημα, μαζί με τη σύζυγο και τα τέκνα του.

11. Ο IB άσκησε έφεση κατά της διατάξεως του δικαστή του πολυμελούς πρωτοδικείου ενώπιον του cour d’appel de Paris (εφετείου Παρισιού, Γαλλία), ζητώντας να εξαφανισθεί η διάταξη αυτή και να κριθεί ότι τα γαλλικά δικαστήρια έχουν διεθνή δικαιοδοσία να αποφανθούν επί του διαζυγίου. Συγκεκριμένα, αρνήθηκε ότι είχε την πρόθεση να ορίσει στη Γαλλία «το μόνιμο ή σύνηθες κέντρο των συμφερόντων του με τη βούληση να του προσδώσει σταθερό χαρακτήρα».

12. Η FA ζήτησε από το εφετείο να επικυρώσει την εκκαλούμενη διάταξη.

13. Κατά το cour d'appel de Paris (εφετείο Παρισιού), τουλάχιστον έξι μήνες πριν από την άσκηση της αγωγής του διαζυγίου, ο IB διέμενε στη Γαλλία σταθερά και μόνιμα, χωρίς, ωστόσο, να εγκαταλείψει τον τόπο διαμονής του στην Ιρλανδία όπου διατηρούσε οικογενειακούς δεσμούς και διέμενε για προσωπικούς λόγους στην ίδια τακτική βάση με το παρελθόν.

14. Κατά συνέπεια, εκτιμά ότι ο IB έχει στη Γαλλία σταθερή και μόνιμη διαμονή, χαρακτηριστικά τα οποία την καθιστούν συνήθη διαμονή, και, ταυτόχρονα, διαμονή με τα ίδια χαρακτηριστικά στην Ιρλανδία.

15. Εξ αυτού συνάγει ότι τόσο τα γαλλικά όσο και τα ιρλανδικά δικαστήρια θα μπορούσαν, κατά το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′, πέμπτη και έκτη περίπτωση, του κανονισμού 2201/2003, να έχουν διεθνή δικαιοδοσία να αποφανθούν επί του διαζυγίου.

16. Υπό τις συνθήκες αυτές, κρίνει επιβεβλημένη την ερμηνεία της έννοιας «συνήθης διαμονή» και, για τον λόγο αυτόν, υποβάλλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Μπορεί να γίνει δεκτό, κατά την έννοια του άρθρου 3 του κανονισμού 2201/2003 και για την εφαρμογή του, σε περίπτωση κατά την οποία, όπως εν προκειμένω, από τις πραγματικές περιστάσεις προκύπτει ότι ένας εκ των συζύγων διαβιοί σε δύο κράτη μέλη, ότι ο εν λόγω σύζυγος έχει τη συνήθη διαμονή του σε δύο κράτη μέλη, με αποτέλεσμα, εάν οι προϋποθέσεις που απαριθμούνται στο συγκεκριμένο άρθρο πληρούνται σε δύο κράτη μέλη, τα δικαστήρια αμφοτέρων των κρατών αυτών να έχουν διεθνή δικαιοδοσία να αποφανθούν επί του διαζυγίου;»

III. Η διαδικασία ενώπιον Δικαστηρίου

17. Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως περιήλθε στο Δικαστήριο στις 30 Ιουνίου 2020.

18. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν η FA, η Γερμανική, η Γαλλική, η Ιρλανδική και η Πορτογαλική Κυβέρνηση, καθώς και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

19. Στις 17 Φεβρουαρίου 2021, ο IB υπέβαλε αιτιολογημένη αίτηση διεξαγωγής επ' ακροατηρίου συζητήσεως. Συναίνεσε, ωστόσο, λόγω της υγειονομικής κρίσης, αντί να διεξαχθεί επ' ακροατηρίου συζήτηση, να υποβληθούν γραπτές παρατηρήσεις, όπως και έγινε. Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρήσεις κατέθεσαν, πέραν του IB, η Γαλλική και η Ιρλανδική Κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή.

IV. Ανάλυση

A. Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

20. Το προδικαστικό ερώτημα στηρίζεται στην προκείμενη ότι ένα πρόσωπο «διαβιοί σε δύο κράτη μέλη» [10]. Το αιτούν δικαστήριο ζητεί να μάθει ποια είναι η σημασία του παράγοντα αυτού κατά τον καθορισμό του δικαστηρίου που έχει διεθνή δικαιοδοσία να αποφανθεί επί αγωγής διαζυγίου.

21. Για να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αυτό πρέπει να αποσαφηνιστεί η έννοια της «συνήθους διαμονής» ενηλίκου, για τους σκοπούς του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′, του κανονισμού 2201/2003. Εάν επιβεβαιωθεί ότι ο IB *δύναται* να έχει τη συνήθη διαμονή του, κατά την έννοια του άρθρου αυτού, σε δύο κράτη μέλη, θα πρέπει να εξεταστεί εάν τα δικαστήρια αμφοτέρων των κρατών αυτών έχουν εξίσου δικαιοδοσία να αποφανθούν επί του διαζυγίου.

22. Για την καλύτερη κατανόηση του εφαρμοστέου κανόνα, θα αναφερθώ καταρχάς στο ιστορικό θεσπίσεώς του.

23. Ο κανονισμός 2201/2003 ρυθμίζει τη διεθνή δικαιοδοσία σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων και τη συνεργασία μεταξύ αρχών για όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πλην της Δανίας.

24. Δεν πρόκειται για την πρώτη πράξη στον τομέα αυτόν. Όπως έχω ήδη αναφέρει, το 1998 συνήφθη σύμβαση επί των ίδιων θεμάτων (αν και πιο περιορισμένη όσον αφορά τη γονική μέριμνα). Συνοδεύτηκε από εισηγητική έκθεση η οποία δίδει μια περιγραφή του λόγου ύπαρξης των κανόνων της [11].

25. Η Σύμβαση του 1998 δεν ετέθη σε ισχύ. Όταν, λίγο αργότερα, η Κοινότητα απέκτησε αρμοδιότητα στον τομέα της δικαστικής συνεργασίας σε αστικές υποθέσεις, τα άρθρα της Σύμβασης ενσωματώθηκαν στον κανονισμό 1347/2000, η αιτιολογική σκέψη 6 του οποίου αναφέρεται στη συνέχεια μεταξύ πράξεων.

26. Τρία έτη αργότερα, ο κανονισμός 2201/2003 αντικατέστησε τον κανονισμό 1347/2000, επεκτείνοντας το πεδίο εφαρμογής του σε διαδικασίες και αποφάσεις σχετικά με τη γονική μέριμνα που δεν συνδέονται με γαμικές διαφορές. Αντιθέτως, διατήρησε ανέπαφους τους κανόνες περί διεθνούς δικαιοδοσίας σε διαφορές διαζυγίου, δικαστικού χωρισμού ή ακύρωσης γάμου.

27. Η ισχύς του κανονισμού 2201/2003 λήγει την 1η Αυγούστου 2022, καθόσον στις 25 Ιουνίου 2019 εκδόθηκε ο κανονισμός (ΕΕ) 2019/1111 [12] προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα ελλείμματα κατά την εφαρμογή του πρώτου κανονισμού σε διαδικασίες στις οποίες εμπλέκονται ανήλικοι. Οι δωσιδικίες ως προς τις γαμικές διαφορές παραμένουν αμετάβλητες.

[10] Μια κοινωνιολογική μελέτη θα καταδείκνυε, πιθανώς, την τρέχουσα αύξηση των περιπτώσεων στις οποίες ένα πρόσωπο (ή αμφότεροι οι σύζυγοι) τελούν υπό την ίδια αυτή κατάσταση.

[11] Εισηγητική έκθεση της σύμβασης που καταρτίστηκε βάσει του άρθρου K.3 της συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές (ΕΕ 1998, C 221, σ. 27, στο εξής: έκθεση Borrás). Εγκρίθηκε από το Συμβούλιο στις 28 Μαΐου 1998.

[12] Κανονισμός του Συμβουλίου, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, και για τη διεθνή απαγωγή παιδιών (αναδιατύπωση) (ΕΕ 2019, L 178, σ. 1). Υπό την επιφύλαξη των μεταβατικών διατάξεων του άρθρου του 100, ο κανονισμός αυτός θα καταργήσει, από 1ης Αυγούστου 2022, τον ισχύοντα κανονισμό: βλ. άρθρο 104.

28. Η ταυτότητα των κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας σε θέματα διαζυγίου, δικαστικού χωρισμού και ακύρωσης γάμου στις μεταγενέστερες πράξεις, σε συνδυασμό με την έλλειψη επεξήγησής τους στον κανονισμό 2201/2003, καθιστά τις προγενέστερες πράξεις (εξ αντανακλάσεως, και την έκθεση Borrás) κεντρικό στοιχείο, αν και όχι το μόνο, για την κατανόηση της έννοιας «συνήθης διαμονή» που χρησιμοποιεί το άρθρο 3 του εν λόγω κανονισμού [13].

Β. Η «συνήθης διαμονή» κατά το άρθρο 3 του κανονισμού 2201/2003

29. Το άρθρο 3 του κανονισμού 2201/2003 εντάσσεται σε πράξη η οποία αποσκοπεί να διασφαλίσει, εντός του πεδίου εφαρμογής της, την ελευθερία κυκλοφορίας των προσώπων στον ευρωπαϊκό χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης [14].

30. Κατ' ορθή ερμηνεία της ελευθερίας κυκλοφορίας, τα κράτη μέλη οφείλουν να απέχουν τόσο από την επιβολή άμεσων περιορισμών στην άσκησή της όσο και από την παρεμβολή εμποδίων που, εμμέσως, έχουν παρόμοια αποτρεπτικά αποτελέσματα.

31. Οι αποκλίσεις μεταξύ των κρατών μελών όσον αφορά το οικογενειακό δίκαιο, ή οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει ένα πρόσωπο για την αναγνώριση της προσωπικής κατάστασής του εκτός του κράτους μέλους δημιουργίας της, είναι ικανές να αναπτύξουν αποτρεπτικά αποτελέσματα.

32. Έχοντας επίγνωση της πραγματικότητας αυτής, ο Ευρωπαίος νομοθέτης θέσπισε ένα ομοιόμορφο κανονιστικό πλαίσιο για να διευκολυνθεί η πρόσβαση στα δικαστήρια των κρατών μελών σε διαφορές διαζυγίου, δικαστικού χωρισμού και ακύρωσης γάμου που εμπεριέχουν κάποιο στοιχείο αλλοδαπότητας, καθώς και για την αμοιβαία αναγνώριση των εκδιδόμενων αποφάσεων [15].

33. Το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α', του κανονισμού 2201/2003 αναφέρεται, επανειλημμένως, στη συνήθη διαμονή του ενός ή και των δύο συζύγων ως κριτήριο καθορισμού των δικαστηρίων που έχουν διεθνή δικαιοδοσία να τάμουν τις διαφορές αυτές.

[13] Βλ. αιτιολογική σκέψη 6 του κανονισμού 1347/2000 και αιτιολογική σκέψη 3 του κανονισμού 2201/2003. Για την ερμηνεία του ισχύοντος άρθρου 3, η απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2007, Sundelind Lopez (C-68/07, EU:C:2007:740, στο εξής: απόφαση Sundelind Lopez, σκέψη 26), αναπαράγει τις αιτιολογικές σκέψεις του κανονισμού 1347/2000. Η έκθεση Borrás χρησιμοποιείται συχνά στις προτάσεις των γενικών εισαγγελέων ως εργαλείο για την ερμηνεία του ισχύοντος κανονισμού: βλ. προτάσεις της γενικής εισαγγελέα E. Sharpston στην υπόθεση Purrucker (C-256/09, EU:C:2010:296, σημεία 13, 84, 85 και 86), της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Hadadi (C-168/08, EU:C:2009:152, σημεία 37, 57 και 58), του γενικού εισαγγελέα Y. Bot στην υπόθεση Liberato (C-386/17, EU:C:2018:670, σημεία 55 και 69), ή του γενικού εισαγγελέα H. Saugmandsgaard Øe στην υπόθεση UD (C-393/18 PPU, EU:C:2018:749, σημείο 28).

[14] Απόφαση της 13ης Οκτωβρίου 2016, Mikołajczyk (C-294/15, EU:C:2016:772, σκέψη 33): «[…] όπως προκύπτει από την αιτιολογική του σκέψη 1, ο κανονισμός 2201/2003 συμβάλλει στη δημιουργία ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης εντός του οποίου διασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων».

[15] Αιτιολογική σκέψη 4 του κανονισμού 1347/2000.

1. Η αυτοτελής ερμηνεία

α) Προσέγγιση της έννοιας «συνήθης διαμονή» σε άλλα νομοθετικά κείμενα

1) Γενικώς

34. Διάφορες πράξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα της δικαστικής συνεργασίας σε υποθέσεις οικογενειακού δικαίου, στην ίδια κατεύθυνση με ορισμένες πολυμερείς διεθνείς συμβάσεις [16], αναφέρονται στη συνήθη διαμονή του/των ενδιαφερόμενου/ενδιαφερόμενων μερών ως κριτήριο διεθνούς δικαιοδοσίας (άμεσης ή στο πλαίσιο της αναγνώρισης αποφάσεων) και ως συνδετικό στοιχείο των κανόνων σύγκρουσης [17].

35. Η συνήθης διαμονή αποτελεί κριτήριο που χρησιμοποιείται συχνά και σε άλλους τομείς του δικαίου της Ένωσης [18] καθώς και σε διεθνείς συμβάσεις [19]. Κοινή συνισταμένη των αντίστοιχων κειμένων είναι ότι, κατά κανόνα, δεν ορίζουν την έννοια αυτή ούτε παραπέμπουν, για την ερμηνεία της, στις έννομες τάξεις των κρατών μελών (ή των συμβαλλόμενων κρατών) [20].

36. Στην καθομιλουμένη, η έκφραση «συνήθης διαμονή» υποδηλώνει κανονική ή σταθερή διαμονή σε συγκεκριμένο τόπο. Ωστόσο, η υπό νομικούς όρους χρήση της απαιτεί κάτι παραπάνω από μια ερμηνεία η οποία περιορίζεται στη συνήθη έννοια των όρων [21].

37. Οι αιτιολογικές σκέψεις, οι εισηγητικές εκθέσεις, οι προπαρασκευαστικές εργασίες και η νομολογία του Δικαστηρίου έχουν την τάση να ταυτίζουν τη συνήθη διαμονή με το «κέντρο συμφερόντων» του προσώπου. Για τον αφηρημένο προσδιορισμό του, χρησιμοποιείται μια ομάδα *συνδετικών παραγόντων*, ενώ για τον συγκεκριμένο προσδιορισμό του, οι παράγοντες αυτοί εκτιμώνται υπό το πρίσμα των περιστάσεων κάθε υπόθεσης [22].

[16] Παραδείγματος χάριν, η Σύμβαση σχετικά με την αρμοδιότητα των αρχών και το εφαρμοστέο δίκαιο όσον αφορά την προστασία των ανηλίκων, υπογραφείσα στη Χάγη στις 5 Οκτωβρίου 1961· η Σύμβαση περί αναγνωρίσεως διαζυγίων και δικαστικών χωρισμών, υπογραφείσα στη Χάγη την 1η Ιουνίου 1970· η Σύμβαση για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση, την εκτέλεση αποφάσεων και τη συνεργασία όσον αφορά την ευθύνη των γονέων και τα μέτρα προστασίας των τέκνων, υπογραφείσα στη Χάγη στις 19 Οκτωβρίου 1996· ή η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων, και για την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους, υπογραφείσα στο Λουξεμβούργο στις 20 Μαΐου 1980.

[17] Εγκαταλείπονται, ή παραμερίζονται, παραδοσιακά κριτήρια, όπως η ιθαγένεια ή η κατοικία, τα οποία προηγουμένως χρησιμοποιούνταν κατά κόρον ως έκφραση του δεσμού του ατόμου με συγκεκριμένο νομικό σύστημα.

[18] Βλ., παραδείγματος χάριν, κανονισμό (ΕΚ) 883/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας (ΕΕ 2004, L 166, σ. 1), ο οποίος χρησιμοποιεί τη λέξη «κατοικία». Το άρθρο του 1, στοιχείο ι', διευκρινίζει ότι πρόκειται για τον «τόπο στον οποίο διαμένει συνήθως ένα πρόσωπο». Στο πλαίσιο αυτό, η απόφαση της 5ης Ιουνίου 2014, I (C-255/13, EU:C:2014:1291), διακρίνει μεταξύ «κατοικίας» και «διαμονής».

[19] Παραδείγματος χάριν, η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, υπογραφείσα στην Κωνσταντινούπολη στις 11 Μαΐου 2011 (άρθρο 44).

[20] Η απουσία αυτή οφείλεται στη βούληση να μην επηρεαστούν άλλα κείμενα που χρησιμοποιούν την ίδια έννοια, σύμφωνα με τον Lagarde, P., *Εισηγητική έκθεση επί της σύμβασης σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση, την εκτέλεση και τη συνεργασία σε θέματα γονικής μέριμνας και μέτρων προστασίας των παιδιών, υπογραφείσας στη Χάγη στις 19 Οκτωβρίου 1996*, σε Actes et documents de la Dix-huitième session de la Conférence de La Haye de droit international privé, 1996, τόμος II, σ. 552, σημείο 40.

[21] Πρβλ. προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση A (C-523/07, EU:C:2009:39, σημείο 15), σε σχέση με τη συνήθη διαμονή του άρθρου 8 του κανονισμού 2201/2003.

[22] Η κατά περίπτωση αυτή εκτίμηση εναπόκειται λογικά στα εθνικά δικαστήρια. Καθόσον πρόκειται για συγκεκριμένη εκτίμηση, «οι ενδείξεις που παρέχονται στο πλαίσιο μιας υποθέσεως δεν μπορούν παρά μόνον με ιδιαίτερη προσοχή να εφαρμοστούν στο πλαίσιο άλλης υποθέσεως». Απόφαση της 28ης Ιουνίου 2018, HR (C-512/17, EU:C:2018:513, στο εξής: απόφαση HR, σκέψη 54).

38. Η φύση των συμφερόντων, καθώς και οι κρίσιμες πτυχές και ενδείξεις (σε τελική ανάλυση, οι *συνδετικοί παράγοντες*) βάσει των οποίων καθορίζεται η συνήθης διαμονή ενός προσώπου, προκύπτουν από το πλαίσιο της διάταξης στην οποία περιέχεται το κριτήριο αυτό απονομής διεθνούς δικαιοδοσίας. Πρέπει, επιπλέον, να λαμβάνεται υπόψη ο σκοπός της διάταξης αυτής, καθώς και το κανονιστικό σύνολο στο οποίο αυτή εντάσσεται.

39. Η έννοια της συνήθους διαμονής και η ερμηνεία της, στο πλαίσιο του κανονισμού 2201/2003, είναι αυτοτελείς, όπως επανειλημμένως έχει κρίνει το Δικαστήριο [23]. Το πλαίσιο και ο σκοπός των άρθρων του κανονισμού αυτού θέτουν, συνεπώς, τα όρια στη χρήση της αναλογίας και των συσχετισμών μεταξύ νομικών τομέων [24].

2) Σε άλλους τομείς δικαστικής συνεργασίας σε αστικές υποθέσεις

i) Η συνήθης διαμονή του ανηλίκου

40. Στο πλαίσιο διαφορών γονικής μέριμνας, το Δικαστήριο εξομοιώνει τη συνήθη διαμονή των ανηλίκων με το κέντρο των ζωτικών συμφερόντων τους, το οποίο αναγνωρίζει βάσει ορισμένων ενδείξεων:

– οι οποίες επιλέγονται λόγω της καταλληλότητας ή αντιστοιχίας τους με το πλαίσιο του κανόνα στον οποίον περιέχεται το κριτήριο [25] και με τους σκοπούς του κανονισμού 2201/2003, οι οποίοι συνίστανται στην προστασία του υπέρτερου συμφέροντος του ανηλίκου [26]· και

– εφαρμόζονται (και σταθμίζονται) λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των ιδιαίτερων περιστάσεων της υπόθεσης [27].

41. Αντιθέτως, το Δικαστήριο αρνείται να υιοθετήσει το δίχως άλλο ορισμούς ή ερμηνείες της εν λόγω έννοιας που έχουν δοθεί σε άλλους τομείς του δικαίου της Ένωσης (συγκεκριμένα, σε ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης και δημόσιας διοίκησης). Ακριβώς διότι το πλαίσιο είναι διαφορετικό, «δεν μπορ[ούν] να εφαρμοστ[ούν] άμεσα στο πλαίσιο της εκτιμήσεως της συνήθους διαμονής των παιδιών, κατά την έννοια του άρθρου 8, παράγραφος 1, του κανονισμού [2201/2003]» [28].

[23] Όπ.π. (σκέψη 40): «Καθόσον δεν ορίζεται στον κανονισμό [2201/2003] η έννοια της "συνήθους διαμονής" ούτε γίνεται, συναφώς, παραπομπή στο δίκαιο των κρατών μελών […] [η έννοια αυτή] πρέπει να ερμηνεύεται λαμβανομένων υπόψη του πλαισίου στο οποίο εντάσσονται οι διατάξεις που τη μνημονεύουν και των σκοπών του κανονισμού». Η αυτοτελής ερμηνεία προκρίνεται και στο πεδίο των διεθνών συμβάσεων: βλ. σημείο 35 και υποσημείωση 20 των παρουσών προτάσεων.

[24] Δεν συμμερίζομαι, συνεπώς, τον ισχυρισμό της Γαλλίας ότι η *ίδια η έννοια* της συνήθους διαμονής σε αυτόν και σε άλλους κανονισμούς [ιδίως, στον κανονισμό (ΕΕ) 650/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Ιουλίου 2012, σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων, την αποδοχή και εκτέλεση δημόσιων εγγράφων στον τομέα της κληρονομικής διαδοχής και την καθιέρωση ευρωπαϊκού κληρονομητηρίου (ΕΕ 2012, L 201, σ. 107)] πρέπει να είναι κοινή.

[25] Κρίσιμοι είναι οι κανόνες που αναφέρονται στη συνήθη διαμονή ως κριτήριο διεθνούς δικαιοδοσίας, καθώς και το άρθρο 11 του κανονισμού 2201/2003, σε σχέση με τις παράνομες μετακινήσεις. Βλ. αποφάσεις HR, ως προς το πρώτο ζήτημα, και της 8ης Ιουνίου 2017, OL (C-111/17 PPU, EU:C:2017:436, στο εξής: απόφαση OL), ως προς το δεύτερο.

[26] Αιτιολογική σκέψη 12 του κανονισμού 2201/2003· αποφάσεις της 2ας Απριλίου 2009, A (C-523/07, EU:C:2009:225, στο εξής: απόφαση A, σκέψη 35), OL (σκέψη 66), HR (σκέψη 59), μεταξύ άλλων. Το στοιχείο αυτό δεν συντρέχει, όπως είναι προφανές, στην περίπτωση της συνήθους διαμονής ενηλίκου.

[27] Μεταξύ άλλων, αποφάσεις A (σκέψεις 37 επ.), της 22ας Δεκεμβρίου 2010, Mercredi (C-497/10 PPU, EU:C:2010:829, σκέψεις 47 επ.), και OL (σκέψεις 42 επ).

[28] Απόφαση A (σκέψη 36).

ii) Η συνήθης διαμονή του θανόντος

42. Η ίδια αυτή προσέγγιση εφαρμόζεται, τηρουμένων των αναλογιών, όσον αφορά τον καθορισμό της συνήθους διαμονής του θανόντος κατά τον κανονισμό (ΕΕ) 650/2012 [29].

43. Στις αιτιολογικές σκέψεις του, ο τελευταίος αυτός κανονισμός αναφέρεται στη διαμονή αυτή ως το «επίκεντρο της οικογενειακής και κοινωνικής […] ζωής» του κληρονομούμενου και προτείνει τον προσδιορισμό της με βάση τη «συνολική εκτίμηση των περιστάσεων του βίου του κληρονομουμένου κατά τη διάρκεια των ετών που προηγούνται του θανάτου και κατά το χρόνο του θανάτου, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα σχετικά πραγματικά στοιχεία, ιδίως τη διάρκεια και την κανονικότητα της παρουσίας του κληρονομουμένου στο συγκεκριμένο κράτος καθώς και τις συνθήκες και τους λόγους της παρουσίας αυτής». Η κατ' αυτόν τον τρόπο προσδιοριζόμενη συνήθης διαμονή «θα πρέπει να μαρτυρεί στενό και σταθερό δεσμό [μεταξύ διαδοχής και κράτους μέλους], λαμβανομένων υπόψη των ειδικών στόχων του παρόντος κανονισμού» [30].

iii) Η συνήθης διαμονή του αφερέγγυου οφειλέτη

44. Τέλος, η συνήθης διαμονή αποτελεί (έμμεσο) κριτήριο διεθνούς δικαιοδοσίας και, κατ' επέκταση, συνδετικό στοιχείο του κανόνα σύγκρουσης στον κανονισμό (ΕΕ) 2015/848, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας [31].

45. Το άρθρο του 3, παράγραφος 1, τεκμαίρει ότι το «κέντρο των κύριων συμφερόντων» του οφειλέτη, όταν πρόκειται για ιδιώτη, είναι η συνήθης διαμονή του. Στο πεδίο αυτό, κρίσιμα είναι τα οικονομικά και χρηματοπιστωτικά συμφέροντα· οι ενδείξεις που πρέπει να εκτιμώνται είναι όσες επιτρέπουν σε τρίτους να αναγνωρίσουν ευχερώς το εν λόγω «κέντρο συμφερόντων» [32].

β) Προσαρμογή της προσέγγισης αυτής στο άρθρο 3, παράγραφος 1, του κανονισμού 2201/2003

46. Λόγω της ευελιξίας της, η περιγραφείσα προσέγγιση είναι κατάλληλη για τον προσδιορισμό της συνήθους διαμονής του άρθρου 3 του κανονισμού 2201/2003, ούτως ώστε να καθίσταται δυνατή η απονομή διεθνούς δικαιοδοσίας στα δικαστήρια κράτους μέλους σε υποθέσεις διαζυγίου, δικαστικού χωρισμού και ακύρωσης γάμου.

47. Δεν υφίσταται κάποια πρόβλεψη στον κανονισμό ως προς το περιεχόμενο, ή τον τρόπο προσδιορισμού της «συνήθους διαμονής» ενηλίκου σε γαμικές διαφορές, ούτε και παραπομπή, προς τον σκοπό αυτόν, στις εθνικές έννομες τάξεις. Η απουσία αυτή αποτελεί συνειδητή επιλογή (και κοινή στις προηγούμενες πράξεις).

[29] Η τελευταία συνήθης διαμονή του κληρονομούμενου αποτελεί τον γενικό συνδετικό παράγοντα για τον καθορισμό της διεθνούς δικαιοδοσίας και του εφαρμοστέου δικαίου.

[30] Αιτιολογικές σκέψεις 23 και 24. Βλ., επίσης, προτάσεις μου στην υπόθεση E. E. (C-80/19, EU:C:2020:230, σημεία 45 επ.) και απόφαση E. E. (Διεθνής δικαιοδοσία και εφαρμοστέο δίκαιο στην κληρονομική διαδοχή, σκέψεις 38 έως 40).

[31] Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Μαΐου 2015, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας (ΕΕ 2015, L 141, σ. 19).

[32] Αιτιολογική σκέψη 28 του κανονισμού 2015/848 και απόφαση της 16ης Ιουλίου 2020, Novo Banco (C-253/19, EU:C:2020:585, σκέψη 21).

48. Τούτο επισημαίνει η έκθεση Borrás, καθ' ο μέρος αναφέρει ότι:

– στο πλαίσιο της εισαγωγής της (νυν) έκτης περίπτωσης του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο α', υπήρξε συζήτηση ως προς το σημείο αυτό [33]· απερρίφθη τελικώς η πρόταση για την εισαγωγή κανόνα βάσει του οποίου θα προσδιοριζόταν ο τόπος της συνήθους διαμονής για τους σκοπούς της Σύμβασης του 1998 [34]·

– ελήφθη «ιδιαιτέρως υπόψη» ο ορισμός που είχε χρησιμοποιήσει το Δικαστήριο σε άλλους τομείς του δικαίου, κατά τον οποίον η «συνήθης διαμονή» είναι «[ο] τόπο[ς] στον οποίο ο ενδιαφερόμενος καθόρισε, με τη βούληση να του προσδώσει σταθερό χαρακτήρα, το μόνιμο ή σύνηθες κέντρο των συμφερόντων του» [35]·

– άλλες προτάσεις απερρίφθησαν [36], όπερ επιτρέπει να συναχθεί ότι αυτή που ελήφθη «ιδιαιτέρως υπόψη» είχε γίνει δεκτή ως έννοια εργασίας κατά τις διαπραγματεύσεις.

49. Λαμβανομένης υπόψη της συνέχειας μεταξύ της Σύμβασης του 1998 και του ισχύοντος κανονισμού, μπορεί να συναχθεί ότι τα υφιστάμενα κριτήρια απονομής διεθνούς δικαιοδοσίας σε διαφορές διαζυγίου, δικαστικού χωρισμού και ακύρωσης γάμου διαπνέονται από τον ίδιον αυτό σκοπό.

50. Η αποσαφήνιση των συμφερόντων που είναι κρίσιμα για τον προσδιορισμό της συνήθους διαμονής των συζύγων, καθώς και η επιλογή των συνδετικών παραγόντων που, κατόπιν από κοινού αξιολόγησής τους, επιτρέπουν τον κατά περίπτωση καθορισμό της, πρέπει, όπως έχω ήδη εκθέσει, να πραγματοποιούνται αυτοτελώς, υπό το πρίσμα του πλαισίου της διάταξης και του σκοπού του κανονισμού 2201/2003 [37].

51. Δεν πρέπει να λησμονείται, επιπλέον, ότι, στις υποθέσεις αυτές, η κατάσταση μπορεί να μεταβληθεί τάχιστα λόγω, ακριβώς, της συζυγικής κρίσης. Όταν πρόκειται για συζύγους διαφορετικής ιθαγένειας, είναι συχνή η μεταφορά της συνήθους διαμονής, ακολουθούμενη, ενδεχομένως, από επιστροφή του ενός συζύγου στο κράτος μέλος προέλευσής του.

2. Το πλαίσιο του άρθρου 3 και ο σκοπός του κανονισμού 2201/2003

α) Διευκρίνιση: οι λειτουργίες της συνήθους διαμονής κατά το τμήμα 1 του κεφαλαίου II του κανονισμού 2201/2003 και η ενότητα της έννοιας

52. Η συνήθης διαμονή και η ιθαγένεια κράτους μέλους αποτελούν κρίσιμα στοιχεία του τμήματος 1 («Διαζύγιο, δικαστικός χωρισμός και ακύρωση γάμου») του κεφαλαίου II («Δικαιοδοσία») του κανονισμού 2201/2003.

[33] Η αντίστοιχη διάταξη στη Σύμβαση του 1998 ήταν το άρθρο 2, παράγραφος 1, στοιχείο α', έκτη περίπτωση.

[34] Έκθεση Borrás (σημείο 32).

[35] Όπ.π. Ο ορισμός αυτός αφορά υποθέσεις σε θέματα δημόσιας διοίκησης και κοινωνικής ασφάλισης.

[36] Όπ.π.

[37] Σημεία 38 και 39 των παρουσών προτάσεων.

53. Τα στοιχεία αυτά επιτελούν δύο λειτουργίες: απονέμουν διεθνή δικαιοδοσία σε γαμικές διαφορές, σύμφωνα με το άρθρο 3· και οριοθετούν την έκταση του εν λόγω τμήματος, κατά τα άρθρα 6 και 7 [38].

54. Η έννοια της «συνήθους διαμονής» είναι η ίδια σε αμφότερες τις περιπτώσεις, και, ως εκ τούτου, ο ορισμός που υιοθετείται στο πλαίσιο του άρθρου 3, παράγραφος 1, είναι κρίσιμος για τα άρθρα 6 και 7. Τούτο συνάγεται από την αιτιολογική σκέψη 8 του κανονισμού 1347/2000, πρόδρομου του ισχύοντος κανονισμού, καθ' ο μέρος επεκτείνει την εφαρμογή του έναντι υπηκόων τρίτων κρατών «οι οποίοι συνδέονται με επαρκώς ισχυρούς δεσμούς με το έδαφος ενός κράτους μέλους, *σύμφωνα με τα κριτήρια διεθνούς δικαιοδοσίας που προβλέπει ο κανονισμός*» [39].

β) Ένα ad hoc κριτήριο διεθνούς δικαιοδοσίας

55. Στις γαμικές διαφορές, το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχεία α′ και β′, του κανονισμού 2201/2003 θεσπίζει δωσιδικίες συναρτώμενες με τις προσωπικές περιστάσεις του ενός ή αμφοτέρων των συζύγων. Πρόκειται για αποκλειστικές δωσιδικίες οι οποίες δεν τελούν σε ιεραρχική σχέση μεταξύ τους [40].

56. Ο κατάλογος δωσιδικιών αναπαράγει τα κριτήρια του άρθρου 3 του κανονισμού 1347/2000 και το άρθρο, από πλευράς του, τα κριτήρια του άρθρου 2 της Σύμβασης του 1998. Όσον αφορά τη συνήθη διαμονή, τα κριτήρια αυτά λαμβάνουν υπόψη:

– την *κοινή για αμφότερα τα μέρη* συνήθη διαμονή, ή αυτή που ήταν κοινή κατά το παρελθόν [41]·

– τη συνήθη διαμονή μόνον του *ενός μέρους*:

  – κατόπιν συμφωνίας με το έτερο μέρος, εφόσον η αγωγή ασκείται από κοινού· στην περίπτωση αυτή διεθνή δικαιοδοσία μπορούν να έχουν τα δικαστήρια του κράτους μέλους της συνήθους διαμονής του ενάγοντος, ή του εναγομένου·

  – εάν πρόκειται για τη συνήθη διαμονή του εναγομένου·

  – εάν πρόκειται για τη συνήθη διαμονή του ενάγοντος, υπό τον όρο ότι διήρκεσε τουλάχιστον ένα έτος πριν από την άσκηση της αγωγής, ή έξι μήνες εφόσον βρίσκεται στο κράτος μέλος

[38] Κατά το άρθρο 6, οι ισχύοντες σύμφωνα με το δίκαιο κάθε κράτους μέλους κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας δεν μπορούν να εφαρμόζονται σε διαφορές στις οποίες ο εναγόμενος έχει τη συνήθη διαμονή του σε ένα από τα κράτη αυτά, ή έχει την ιθαγένειά τους (ή, στην περίπτωση της Ιρλανδίας, έχει «domicile» στην επικράτειά της). Με την απόφαση Sundelind Lopez, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι οι επικουρικές δωσιδικίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν κατά ατόμου το οποίο δεν διαθέτει συνήθη διαμονή σε κράτος μέλος, ή δεν έχει την ιθαγένεια ενός εξ αυτών, υπό τον όρο ότι κανένα δικαστήριο κράτους μέλους δεν έχει δικαιοδοσία κατ' εφαρμογήν του κανονισμού.

[39] Η υπογράμμιση δική μου.

[40] Απόφαση Hadadi (σκέψη 48). Δεν υφίσταται τυπική ιεραρχία μεταξύ των δωσιδικιών, παρά τις εκκλήσεις υπέρ της θεσπίσεώς της επ' ευκαιρία της αναδιατύπωσης του κανονισμού (ούτως, από πλευράς του Groupe européen de droit international privé, κατά τη συνεδρίασή του στην Αμβέρσα τον Σεπτέμβριο του 2018: https://www.gedip-egpil.eu/documents/Anvers %202018/DivorceCompletV5.7.2.19.pdf). Το νέο άρθρο 3 διατηρεί τους ίδιους κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας, όλους επί ίσοις όροις. Διαφορετικό ζήτημα είναι ο βαθμός αποδοχής εκάστου εκ των κανόνων αυτών: υπό την έννοια αυτή, η έκθεση Borrás (σημεία 30 και 32) επισημαίνει ότι ορισμένα από τα εισαχθέντα κριτήρια τύγχαναν ευρείας αποδοχής στα κράτη μέλη, ενώ άλλα απαιτούσαν πολιτικό συμβιβασμό. Τα δεύτερα αντιστοιχούν σήμερα στην πέμπτη και έκτη περίπτωση του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′.

[41] Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, ο ένας από τους συζύγους πρέπει να διαμένει ακόμη στο κράτος αυτό. Δεν προσδιορίζεται το χρονικό σημείο στο οποίο πρέπει να διαπιστώνεται το γεγονός αυτό. Η πέμπτη και έκτη περίπτωση αναφέρονται στον χρόνο άσκησης της αγωγής, το ίδιο δε λογικά πρέπει να ισχύει για τις λοιπές δωσιδικίες.

της ιθαγένειας του ενάγοντος (ή, στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου ή της Ιρλανδίας, ο τελευταίος έχει εκεί «domicile»).

57. Η έκθεση Borrás εξηγεί την επιλογή των δωσιδικιών και τη δυνατότητα εναλλαγής μεταξύ τους: ανταποκρίνονται στα συμφέροντα των μερών, εμπεριέχουν μία ευέλικτη ρύθμιση προσαρμοσμένη στην κινητικότητα των προσώπων, και παρουσιάζουν εγγύτητα, νοούμενη ως πραγματικός δεσμός μεταξύ του προσώπου και ορισμένου κράτους μέλους. Επιδιώκουν, σε τελική ανάλυση, «να διευκολύνουν τα πρόσωπα χωρίς να χάνεται η νομική ασφάλεια» [42].

58. Το Δικαστήριο υιοθέτησε τις εξηγήσεις αυτές με διάφορες αποφάσεις που εξέδωσε όσον αφορά το άρθρο 3, παράγραφος 1, του κανονισμού 2201/2003 [43].

59. Η έκθεση Borrás αναφέρει επίσης ότι η δυνατότητα άσκησης αγωγής μόνο στον τόπο του κέντρου των συμφερόντων του ενός εκ των συζύγων, όταν αυτός δεν είναι ο τόπος του εναγομένου ούτε παρεμβάλλεται συμφωνία μεταξύ των συζύγων, περιελήφθη στο κείμενο διότι αποτελούσε όρο εκ των ων ουκ άνευ για την αποδοχή της Σύμβασης του 1998 από ορισμένα κράτη [44].

60. Αποτυπώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο η ανησυχία για τη συγκεκριμένη περίπτωση μετακίνησης του συζύγου ο οποίος, λόγω της συζυγικής κρίσης, μεταβαίνει σε άλλο κράτος μέλος, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως [45]. Η μετακίνηση αυτή συνεπάγεται, συχνά, την επιστροφή, ακόμη και άμεση, στον τόπο που αποτελούσε την κατοικία του πριν από τη σύναψη του γάμου, ή στον τόπο της ιθαγένειάς του. Στις περιπτώσεις αυτές, είναι δυνατόν να διαπιστωθεί δεσμός μεταξύ του ατόμου και του δικάζοντος δικαστηρίου ακόμη και αν δεν έχει ακόμη παγιωθεί μια αντικειμενική γεωγραφική εγγύτητα.

3. Η συνήθης διαμονή στην υπηρεσία της απονομής διεθνούς δικαιοδοσίας

61. Η έννοια στην οποία στηρίζονται οι δωσιδικίες του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο α', του κανονισμού 2201/2003:

– αντιστοιχεί στο κέντρο των *ζωτικών* συμφερόντων του ατόμου, νοουμένων ως τέτοιων αυτών που αφορούν την κοινωνική και οικογενειακή ζωή. Ο εντοπισμός των *επαγγελματικών* και *περιουσιακών* συμφερόντων συμβάλλει στον καθορισμό του εν λόγω κέντρου· ωστόσο, οι παράγοντες αυτοί δεν μπορούν, per se, να αναιρέσουν τη σημασία των προσωπικών συμφερόντων, όταν η γεωγραφική θέση τους δεν συμπίπτει·

– προϋποθέτει, κατ' αρχήν, *διαμονή* (και όχι απλή παρουσία) του ατόμου σε ορισμένο τόπο, κατά τρόπο συγκεκριμένο: είτε διότι είναι μόνιμη είτε διότι παρουσιάζει ορισμένη κανονικότητα ή σταθερότητα με αποτέλεσμα να πληρούνται οι προϋποθέσεις για πραγματική ένταξη στο κοινωνικό περιβάλλον.

[42] Έκθεση Borrás (σημεία 27, 28 και 30). Στον κανονισμό 1347/2000, η αιτιολογική σκέψη 12 αναφερόταν στην ύπαρξη πραγματικού συνδέσμου μεταξύ του ενδιαφερόμενου διαδίκου και του κράτους μέλους που ασκεί τη δικαιοδοσία, χωρίς να διακρίνει μεταξύ γαμικών διαφορών ή διαφορών σχετικά με τη γονική μέριμνα.

[43] Αποφάσεις Sundelind Lopez (σκέψη 26), Hadadi (σκέψη 48), και της 13ης Οκτωβρίου 2016, Mikołajczyk (C-294/15, EU:C:2016:772, σκέψεις 49 και 50).

[44] Υποσημείωση 40 των παρουσών προτάσεων.

[45] Σημείο 51 των παρουσών προτάσεων.

62. Ο χαρακτηρισμός της διαμονής ενός ενηλίκου ως «συνήθους» δεν εξαρτάται *κατ' ανάγκην* από τη μεσολάβηση συγκεκριμένου χρόνου. Ούτε, επίσης, από το εάν, κατά το διάστημα αυτό, παγιώνεται η *αντικειμενική* γεωγραφική εγγύτητα μεταξύ του υποκειμένου και του δικαστηρίου που επιλαμβάνεται του διαζυγίου, του δικαστικού χωρισμού ή της ακύρωσης γάμου.

63. Το γεγονός ότι το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′, πέμπτη και έκτη περίπτωση, του κανονισμού 2201/2003 απαιτεί, πέραν της συνήθους διαμονής, να συντρέχουν ορισμένες χρονικής φύσεως προϋποθέσεις οφείλεται στο ότι οι τελευταίες δεν είναι ουσιώδεις για τον χαρακτηρισμό της ίδιας της διαμονής ως «συνήθους» [46].

64. Η απαίτηση παρέλευσης ενός έτους στο κράτος της συνήθους διαμονής του ενάγοντος, ή έξι μηνών όταν πρόκειται για το κράτος της ιθαγένειάς του (κατά περίπτωση, το «domicile»), αμβλύνουν τη βαρύτητα του παράγοντα «χρόνος» ως δηλωτικού του συνήθους χαρακτήρα της διαμονής.

65. Συνεπώς, μπορεί βασίμως να γίνει δεκτό ότι, για τους σκοπούς του άρθρου 3 του κανονισμού 2201/2003, υφίσταται η δυνατότητα άμεσης σχεδόν απόκτησης (ή μετά από βραχεία περίοδο) συνήθους διαμονής από τον ένα σύζυγο, συνεπεία της μετακίνησης που έπεται της συζυγικής κρίσης.

66. Υπό τις συνθήκες αυτές, η διάρκεια, η κανονικότητα ή η σταθερότητα της φυσικής παρουσίας, οι οποίες, κατά κανόνα, συνδέονται με τη «συνήθη διαμονή», μπορούν να συμπληρωθούν, ή ακόμη και να αντικατασταθούν, από την *πρόθεση* του ενήλικου ατόμου να εγκατασταθεί και να ενταχθεί σε άλλο κράτος (ή να επανεγκατασταθεί και να επανενταχθεί στο κράτος προέλευσης), αποκτώντας νέα συνήθη διαμονή και εγκαταλείποντας την προηγούμενη [47].

67. Η πρόθεση αυτή μπορεί να υφίσταται εξ αρχής ή να διαμορφώνεται σταδιακά. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, για να ληφθεί υπόψη, πρέπει να είναι αναγνωρίσιμη μέσω απτών στοιχείων ή εξωτερικών σημείων [48]. Ειδάλλως, η εφαρμογή του κανόνα απονομής διεθνούς δικαιοδοσίας θα περιπλεκόταν υπερβολικά, έως του σημείου να καταστεί αδύνατη.

68. Προκειμένου να αναγνωριστεί, για τους σκοπούς του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′, του κανονισμού 2201/2003, το κέντρο των ζωτικών συμφερόντων ενός προσώπου (ή, κατά περίπτωση, η πρόθεση δημιουργίας του) σε ορισμένο τόπο πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, όπως σε άλλους συναφείς τομείς [49], όσοι παράγοντες είναι ικανοί να καταδείξουν τη ζωτική σύνδεση του προσώπου με τον τόπο αυτόν.

69. Συγκεκριμένα, τον χαρακτήρα αυτόν μπορούν να έχουν οι συνθήκες και οι λόγοι της διαμονής του στο οικείο έδαφος και, υπό τις επιφυλάξεις που εξέθεσα προηγουμένως, η διάρκεια και η κανονικότητά της. Παραδείγματος χάριν, μεταξύ των ενδείξεων αυτών περιλαμβάνονται οι εξής:

– ο τόπος αντιστοιχεί στο κράτος προέλευσης·

[46] Η προσθήκη των απαιτήσεων αυτών αποδίδεται συνήθως στη βούληση να περιοριστεί η δωσιδικία του δικαστηρίου του τόπου διαμονής του ενάγοντος (forum actoris) την οποία κατοχυρώνουν οι δύο τελευταίες περιπτώσεις του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′. Η εξήγηση αυτή, αν και ευσταθεί, δεν παραγνωρίζει τις συνέπειες των απαιτήσεων αυτών επί της έννοιας της συνήθους διαμονής.

[47] Ελλείψει προθέσεως εγκαταλείψεως, η συνήθης διαμονή εξακολουθεί να είναι η προηγούμενη.

[48] Απόφαση HR (σκέψη 46 και μνημονευόμενη νομολογία).

[49] Υπό την έννοια αυτή, σε σχέση με τη συνήθη διαμονή του κληρονομούμενου, απόφαση E. E. (Διεθνής δικαιοδοσία και εφαρμοστέο δίκαιο στην κληρονομική διαδοχή, σκέψη 38) και προτάσεις μου στην ίδια υπόθεση (C-80/19, EU:C:2020:230, σημεία 49 επ.). Σε σχέση με τη συνήθη διαμονή ανηλίκου, μεταξύ άλλων, απόφαση A (σκέψη 39).

– είναι ο τόπος όπου βρίσκονται συγγενείς και φίλοι·

– το άτομο κατοικεί τακτικά στον τόπο αυτόν, ως μισθωτής, ή ως ιδιοκτήτης, ή έχει προβεί σε ενέργειες προς την κατεύθυνση αυτή·

– ο τόπος αντιστοιχεί στο κράτος της ιθαγένειάς του·

– το άτομο έχει ή αναζητεί σταθερή εργασία στον τόπο αυτόν·

– το άτομο συνδέεται με τον πολιτισμό του τόπου αυτού.

70. Η σημασία αυτών ή παρόμοιων ενδείξεων (που δεν εξαντλούν, επαναλαμβάνω, τον κατάλογο δυνητικών ενδείξεων) [50] επιβεβαιώνεται από τη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με τη συνήθη διαμονή νεαρού ανηλίκου ή βρέφους. Ο ζωτικός πυρήνας του συνάγεται από την ένταξη σε ορισμένο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον, αυτό του γονέα από τον οποίον εξαρτάται ο ανήλικος, βάσει των στοιχείων που το ίδιο το Δικαστήριο υποδεικνύει για την αναγνώριση του περιβάλλοντος αυτού [51].

Γ. Μία συνήθης διαμονή

71. Ο προσδιορισμός της συνήθους διαμονής ενός ενηλίκου και ο επί τη βάσει αυτής καθορισμός του δικαστηρίου που έχει δικαιοδοσία να επιληφθεί της αγωγής διαζυγίου αποτελούν έργο που εναπόκειται στο δικαστήριο ενώπιον του οποίου ασκείται η αγωγή. Μέριμνα του δικαστηρίου αυτού θα πρέπει να είναι ο εντοπισμός *μίας* (ήτοι, *της*) συνήθους διαμονής, είτε του ενός είτε αμφοτέρων των συζύγων.

72. Είναι αληθές ότι το άρθρο 3, παράγραφος 1, του κανονισμού 2201/2003 δεν αποκλείει την αναγνώριση διεθνούς δικαιοδοσίας σε περισσότερα δικαστήρια ή την παρέκταση δικαιοδοσίας (forum shopping) για διαφορές που αφορούν, αποκλειστικά, το διαζύγιο, τον δικαστικό χωρισμό ή την ακύρωση του δεσμού. Η ύπαρξη παράλληλων διαδικασιών προβλέπεται, και επιλύεται, από το άρθρο 19, παράγραφοι 1 και 3, του κανονισμού.

73. Φρονώ, ωστόσο, ότι το επιχείρημα αυτό δεν δικαιολογεί τον περαιτέρω πολλαπλασιασμό των δωσιδικιών, όπερ θα συνέβαινε εάν, για τους σκοπούς του άρθρου 3, παράγραφος 1, του κανονισμού 2201/2003, γινόταν, γενικώς, δεκτό ότι ένα πρόσωπο μπορεί να έχει ταυτοχρόνως τη *συνήθη* διαμονή του σε διάφορους τόπους.

74. Κατά της ερμηνείας αυτής συνηγορούν το γράμμα του άρθρου αυτού, ο σκοπός του και λοιπές συστηματικής φύσεως εκτιμήσεις.

1. Το γράμμα και η έννοια των όρων

75. Το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′, του κανονισμού 2201/2003 αναφέρεται στα δικαστήρια του *κράτους μέλους* της *συνήθους διαμονής* πάντοτε στον ενικό αριθμό.

[50] Θα μπορούσαν, παραδείγματος χάριν, να προστεθούν η εγγραφή σε δημοτολόγιο ή, εφόσον ο ενήλικος συμβιοί με τέκνα σχολικής ηλικίας, η εγγραφή των τέκνων αυτών σε βρεφονηπιακούς σταθμούς ή σχολεία: υπό την έννοια αυτή, προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση A (C-523/07, EU:C:2009:39, σημείο 44).

[51] Αποφάσεις A (σκέψη 40), της 22ας Δεκεμβρίου 2010, Mercredi (C-497/10 PPU, EU:C:2010:829, σκέψεις 53 έως 56), της 9ης Οκτωβρίου 2014, C (C-376/14 PPU, EU:C:2014:2268, σκέψη 52), HR (σκέψεις 44 έως 47).

76. Παρομοίως, κατά το άρθρο 66 του ίδιου κανονισμού, το οποίο διέπει την εφαρμογή των δωσιδικιών σε κράτη μέλη με δύο ή περισσότερα συστήματα δικαίου, «κάθε αναφορά στη συνήθη διαμονή στο οικείο κράτος μέλος αφορά τη συνήθη διαμονή σε *μια* εδαφική ενότητα» [52].

77. Κατά τα λοιπά, εάν η συνήθης διαμονή εξομοιωνόταν με το *κέντρο* των ζωτικών συμφερόντων του ατόμου, τότε θα ήταν ανακόλουθη η αποδοχή τέτοιου είδους παράλληλων τόπων διαμονής.

78. Αντιθέτως, ουδόλως εμποδίζεται η ύπαρξη πολλών τόπων «απλής» διαμονής [53], ήτοι ένα πρόσωπο να έχει, παράλληλα με τη συνήθη ή κύρια διαμονή του, έναν ή περισσότερους τόπους δευτερεύουσας διαμονής (για διακοπές, για επαγγελματικούς ή άλλους παρόμοιους λόγους). Οι τελευταίοι δεν αναπτύσσουν κανένα αποτέλεσμα στο πλαίσιο του άρθρου 3 του κανονισμού 2201/2003.

2. Ο σκοπός του κανόνα

79. Η αποδοχή περισσότερων τόπων *συνήθους* διαμονής δεν θα ανταποκρινόταν ούτε στον σκοπό που, μέσω του άρθρου του 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′, επιδιώκει ο κανονισμός 2201/2003.

80. Όπως έχω ήδη εξηγήσει [54], ο σκοπός αυτός συνίσταται:

– αφενός, στην ενίσχυση της κινητικότητας των προσώπων εντός της Ένωσης, ακόμη και όταν η μεταφορά του τόπου διαμονής από ορισμένο κράτος μέλος σε άλλο επέρχεται μετά από συζυγική κρίση·

– αφετέρου, στη διασφάλιση της ασφάλειας δικαίου και της εγγύτητας μεταξύ ατόμων και δικάζοντος δικαστηρίου.

81. Τα προβλεπόμενα συνδετικά στοιχεία επιδιώκουν την εξισορρόπηση των δύο αυτών σκοπών: εξυπηρετούν τόσο τα συμφέροντα των ενδιαφερόμενων μερών όσο και την απονομή της δικαιοσύνης. Στην εξισορρόπηση αυτή συμβάλλει το γεγονός ότι τα βασιζόμενα στη συνήθη διαμονή κριτήρια διεθνούς δικαιοδοσίας δεν παρέχουν τόσες εναλλακτικές επιλογές όσες περιπτώσεις προβλέπονται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′, του κανονισμού 2201/2003, παρά τα όσα ενδεχομένως φαίνονται εκ πρώτης όψεως [55].

82. Μια ελαστική ερμηνεία όσον αφορά τον αριθμό παράλληλων τόπων συνήθους διαμονής του ίδιου ατόμου θα μπορούσε, εκ των πραγμάτων, να διαρρήξει την ισορροπία μεταξύ των μερών, διευρύνοντας τις δυνατότητες προσφυγής στα δικαστήρια του τόπου διαμονής του ενάγοντος

[52] Η υπογράμμιση δική μου.

[53] Δανείζομαι την έκφραση «απλή» διαμονή, σε αντιδιαστολή προς τη «συνήθη», από τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα P. Cruz Villalón στην υπόθεση Mercredi (C-497/10 PPU, EU:C:2010:738, σημείο 71).

[54] Σημεία 57 και 58 των παρουσών προτάσεων.

[55] Οι προϋποθέσεις στις οποίες υπόκειται η συνήθης διαμονή ως κριτήριο απονομής διεθνούς δικαιοδοσίας συνεπάγονται ότι ορισμένες δωσιδικίες αλληλοαποκλείονται, και ότι άλλες μπορούν να αλληλεπικαλύπτονται. Δεν είναι σπάνιο ορισμένα από τα κριτήρια να συγκλίνουν υπέρ του ίδιου κράτους μέλους.

(forum actoris). Επιπλέον, θα επέτεινε τις δυσκολίες εκ των προτέρων προσδιορισμού των δικαστηρίων που θα μπορούσαν να επιληφθούν του διαζυγίου, του δικαστικού χωρισμού ή της ακύρωσης γάμου εντός της Ένωσης [56].

83. Οι σκέψεις αυτές, σε συνδυασμό με αυτές που εκθέτω εν συνεχεία, συνηγορούν υπέρ της στενής ερμηνείας της έννοιας της συνήθους διαμονής του άρθρου 3 του κανονισμού 2201/2003, ανεξαρτήτως του εάν ένα πρόσωπο διαβιοί σε περισσότερα κράτη μέλη.

3. Η συνήθης διαμονή υπό το πρίσμα του κριτηρίου της συστηματικής ερμηνείας (υπό ευρεία έννοια)

84. Εάν το γράμμα, το περιεχόμενο και ο σκοπός του άρθρου 3 του κανονισμού 2201/2003 αντιτίθενται στην αναγνώριση των προβλεπόμενων σε αυτό έννομων συνεπειών σε περισσότερους του ενός τόπους συνήθους διαμονής, τότε η παραδοχή αυτή βαίνει πέραν των γαμικών διαφορών, παρά τα όσα υποδεικνύει η αιτιολογική σκέψη 8 του εν λόγω κανονισμού [57].

85. Ο Ευρωπαίος νομοθέτης χρησιμοποίησε το ίδιο κριτήριο διεθνούς δικαιοδοσίας σε μεταγενέστερες πράξεις οι οποίες διέπουν: α) το εφαρμοστέο δίκαιο στο διαζύγιο και τον δικαστικό χωρισμό [58]· β) τη διεθνή δικαιοδοσία για αγωγές σχετικά με την υποχρέωση διατροφής [59]· και γ) τη διεθνή δικαιοδοσία για αξιώσεις σχετικά με τις περιουσιακές σχέσεις των συζύγων οι οποίες συνδέονται με τις αγωγές διαζυγίου, δικαστικού χωρισμού ή ακύρωσης γάμου [60].

86. Όσο περισσότερο διευρύνεται η έννοια της «συνήθους διαμονής» του άρθρου 3 του κανονισμού 2201/2003, τόσο περισσότερα δικαστήρια θα έχουν δυνητικώς διεθνή δικαιοδοσία και στους άλλους αυτούς τομείς, εις βάρος της προβλεψιμότητας για τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα [61].

87. Θα επικεντρωθώ, συγκεκριμένα, στα αποτελέσματα επί του δικαίου που έχει εφαρμογή στο διαζύγιο και τον δικαστικό χωρισμό.

[56] Κατά την Επιτροπή (σημείο 14 των γραπτών παρατηρήσεων που κατέθεσε αντί της διεξαγωγής επ' ακροατηρίου συζητήσεως), η αποδοχή, για τους σκοπούς του άρθρου 3 του κανονισμού 2201/2003, δύο τόπων συνήθους διαμονής για το ίδιο πρόσωπο «supprime un aléa et augmente la sécurité juridique, en apportant à l'époux qui partage sa vie entre deux États, l'assurance qu'il peut saisir les juridictions de l'un de ces États sans risquer une décision d'incompétence, et les coûts associés à une telle procédure». Δεν με πείθει η άποψη αυτή. Η δυσχέρεια καθορισμού της συνήθους διαμονής δεν αίρεται με την αποδοχή της δυνατότητας ύπαρξης πολλών τόπων συνήθους διαμονής· τουναντίον, η πολλαπλότητα αυτή θα ήγειρε περαιτέρω ζητήματα τα οποία θα έπρεπε να επιλύσει το επιλαμβανόμενο της διαφοράς δικαστήριο. Η προσθήκη μιας ακόμη δωσιδικίας στο άρθρο 3 του κανονισμού αυξάνει την αβεβαιότητα ως προς τον τόπο στον οποίον μπορεί να εναχθεί κάποιος, όπως, παραδείγματος χάριν, ο σύζυγος που έχει περισσότερους του ενός τόπους συνήθους διαμονής.

[57] «Όσον αφορά τις αποφάσεις διαζυγίου, δικαστικού χωρισμού ή ακύρωσης γάμου, ο παρών κανονισμός θα πρέπει να εφαρμόζεται μόνο στη λύση του συζυγικού δεσμού και δεν θα πρέπει να επηρεάζει θέματα όπως οι λόγοι του διαζυγίου, οι περιουσιακές συνέπειες του γάμου ή άλλα συναφή ζητήματα».

[58] Στον κανονισμό (ΕΕ) 1259/2010 του Συμβουλίου, της 20ής Δεκεμβρίου 2010, για τη θέσπιση ενισχυμένης συνεργασίας στον τομέα του δικαίου που είναι εφαρμοστέο στο διαζύγιο και τον δικαστικό χωρισμό (ΕΕ 2010, L 343, σ. 10).

[59] Άρθρο 3, στοιχείο γ', του κανονισμού (ΕΚ) 4/2009 του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 2008, για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων και τη συνεργασία σε θέματα υποχρεώσεων διατροφής (ΕΕ 2009, L 7, σ. 1).

[60] Άρθρο 5 του κανονισμού (ΕΕ) 2016/1103 του Συμβουλίου, της 24ης Ιουνίου 2016, για τη θέσπιση ενισχυμένης συνεργασίας στον τομέα της διεθνούς δικαιοδοσίας, του εφαρμοστέου δικαίου και της αναγνώρισης και εκτέλεσης αποφάσεων σε ζητήματα περιουσιακών σχέσεων των συζύγων (ΕΕ 2016, L 183, σ. 1).

[61] Δεν είναι άτοπο να υποτεθεί ότι, εφόσον γίνει δεκτή, διά της έμμεσης αυτής οδού, η ύπαρξη πολλών τόπων συνήθους διαμονής για την απονομή διεθνούς δικαιοδοσίας, θα πρέπει επίσης να γίνει δεκτή κατά την ερμηνεία του περιλαμβανόμενου στις ίδιες πράξεις κριτηρίου της «συνήθους διαμονής», σε σχέση με τις αγωγές που δεν είναι παρεπόμενες, αλλά ανεξάρτητες.

88. Ο κανονισμός 1259/2010 επιδιώκει «να διασφαλίσει στους πολίτες ενδεδειγμένες λύσεις από άποψη ασφάλειας δικαίου, προβλεψιμότητας, ευελιξίας»[62]. Η επίτευξη του σκοπού αυτού προϋποθέτει ότι το εφαρμοστέο επί της ουσίας δίκαιο θα είναι, πάντοτε, ένα και μόνον, ανεξαρτήτως του δικαστηρίου κράτους μέλους που καλείται να επιληφθεί του διαζυγίου ή του δικαστικού χωρισμού. Εξ ου, τα συνδετικά στοιχεία που περιλαμβάνει ο κανονισμός 1259/2010, αν και πολλά είναι, εντούτοις, διαρθρωμένα «κλιμακωτά» και όχι εναλλακτικά.

89. Αν και σε μικρότερο βαθμό[63], ο περιγραφείς σκοπός βασίζεται, επιπλέον, στη συσχέτιση μεταξύ δικαστηρίου (forum) και δικαίου (jus) την οποία κατοχυρώνει το άρθρο 8 του κανονισμού 1259/2010, καθ' ο μέρος ρυθμίζει το δίκαιο που έχει εφαρμογή ελλείψει επιλογής των μερών:

– ως κατευθυντήρια αρχή, διά της αντιστοιχίσεως διαφόρων δωσιδικιών του άρθρου 3, παράγραφος 1, του κανονισμού 2201/2003 με τα συνδετικά στοιχεία του άρθρου 8 του κανονισμού 1259/2010.

– ευθέως, ως επικουρική λύση: ελλείψει επιλογής δικαίου από τα μέρη, και μη πληρουμένων των κριτηρίων των στοιχείων α′, β′ και γ′ του άρθρου 8 του κανονισμού 1259/2010, εφαρμογή έχει το δίκαιο του δικάζοντος δικαστηρίου, σύμφωνα με το στοιχείο δ′ του ίδιου άρθρου.

90. Η διασταλτική εφαρμογή της έννοιας «συνήθης διαμονή» του άρθρου 3 του κανονισμού 2201/2003, η οποία θα επέτρεπε τον επί τη βάσει του κριτηρίου αυτού διπλασιασμό ή πολλαπλασιασμό των βάσεων της διεθνούς δικαιοδοσίας, θα έθετε σε κίνδυνο τον σκοπό του κανονισμού 1259/2010, τούτο δε με δύο τρόπους:

– διαρρηγνύοντας τη συσχέτιση μεταξύ δικαστηρίου (forum) και δικαίου (jus), στην περίπτωση κατά την οποία το δικαστήριο επιλαμβανόταν της υποθέσεως ως δικαστήριο ενός εκ των τόπων συνήθους διαμονής του ενός συζύγου, πλην όμως όφειλε να εφαρμόσει το δίκαιο άλλου κράτους μέλους, διότι εκεί βρίσκεται η κοινή συνήθης διαμονή των συζύγων[64]·

– έχοντας ως συνέπεια δύο (ή περισσότερα) δικαστήρια με διεθνή δικαιοδοσία επί τη βάσει του τόπου ή των τόπων συνήθους διαμονής του ενός συζύγου, οι οποίοι βρίσκονται σε διαφορετικά κράτη μέλη, να εφαρμόζουν το δίκαιο «του δικάζοντος δικαστή» σύμφωνα με το άρθρο 8, στοιχείο δ′, του κανονισμού 1259/2010.

[62] Αιτιολογική σκέψη 9. Σκοπός του επίσης είναι «να αποτρέπει τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο ένας εκ των συζύγων υποβάλλει αίτηση διαζυγίου πριν από τον άλλον προκειμένου να εξασφαλίσει ότι η διαδικασία θα υπαχθεί σε συγκεκριμένο δίκαιο το οποίο θεωρεί ότι εξυπηρετεί καλύτερα τα δικά του συμφέροντα». Η ανησυχία αυτή δεν ισχύει στην περίπτωση του άρθρου 3 του κανονισμού 2201/2003, το οποίο θεσπίζει εναλλακτικές δωσιδικίες· ωστόσο, η ερμηνεία του πρέπει να γίνει, κατά το μέτρο του δυνατού, με τρόπο που δεν θέτει σε κίνδυνο τους σκοπούς του ως άνω κανονισμού.

[63] Εν αντιθέσει προς ό,τι ισχύει σε άλλους τομείς, στον τομέα αυτόν η αντιστοιχία μεταξύ διεθνούς δικαιοδοσίας και εφαρμοστέου δικαίου δεν αποτελεί την κυρίαρχη μέριμνα: μπορεί να προκύψει, καταρχάς, σε περίπτωση που τα μέρη επιλέξουν το εφαρμοστέο δίκαιο σύμφωνα με το άρθρο 5, παράγραφος 1, στοιχεία α′, β′ και γ′, του κανονισμού. Πρέπει να υπομνησθεί, επιπλέον, ότι η πράξη αυτή, αποτέλεσμα ενισχυμένης συνεργασίας, δεν εφαρμόζεται σε όλα τα κράτη μέλη.

[64] Στο πλαίσιο της υπό κρίση διαφοράς, ο συνδυασμός αυτός θα μπορούσε να προκύψει εάν το γαλλικό δικαστήριο έκρινε ότι έχει διεθνή δικαιοδοσία σύμφωνα με το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′, έκτη περίπτωση, του κανονισμού 2201/2003, αφού προηγουμένως είχε δεχθεί ότι ο IB έχει συνήθη διαμονή και στην Ιρλανδία. Στην περίπτωση αυτή, εάν δεν παρεμβάλλεται έγκυρη επιλογή δικαίου από τα μέρη, εφαρμοστέο επί της ουσίας θα είναι το ιρλανδικό δίκαιο, σύμφωνα με το άρθρο 8, στοιχείο α′, του κανονισμού 1259/2010.

α) Το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α', και η απόφαση Hadadi (άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο β')

91. Η στενή ερμηνεία την οποία προτείνω δεν αντιτίθεται σε αυτήν που υιοθέτησε το Δικαστήριο με την απόφαση Hadadi[65], καθ' ο μέρος αναγνώρισε, στο πλαίσιο του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο β', του κανονισμού 2201/2003, ότι δικαστήρια διαφορών κρατών μελών μπορούν να έχουν διεθνή δικαιοδοσία όταν οι ενδιαφερόμενοι έχουν περισσότερες της μίας ιθαγένειες[66].

92. Οι διαφορές μεταξύ της υπόθεσης επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση Hadadi και της υπό κρίση είναι σημαντικές. Με την απόφαση Hadadi, το Δικαστήριο έκρινε ότι το συνδετικό στοιχείο «ιθαγένεια» δεν περιορίζεται στην «ενεργή ιθαγένεια», περίσταση απολύτως ξένη προς την υπό κρίση διαφορά:

– πρώτον, ο όρος περί του «ενεργού» της ιθαγένειας δεν απαντάται στο άρθρο 3 του κανονισμού 2201/2003· αντιθέτως, απαντάται ο όρος περί του «συνήθους» της διαμονής.

– δεύτερον, η ιθαγένεια που, κατά το εν λόγω άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο β', απονέμει διεθνή δικαιοδοσία, πρέπει πάντοτε να είναι κοινή. Όταν ο ένας μόνον από τους συζύγους, και όχι ο άλλος, έχει διπλή ιθαγένεια, τότε, για τους σκοπούς του άρθρου, λαμβάνεται αποκλειστικά υπόψη η κοινή: ο σύζυγος που έχει μία μόνον ιθαγένεια ούτε βλάπτεται ούτε ευνοείται[67]. Αντιθέτως, τούτο θα μπορούσε να συμβεί εάν, δυνάμει των κανόνων δικαιοδοσίας που στηρίζονται στη συνήθη διαμονή του ενός μόνο συζύγου, γινόταν δεκτή η ύπαρξη πολλών τόπων συνήθους διαμονής[68].

– τρίτον, το συνδετικό στοιχείο της ιθαγένειας, όπως επισήμανε το Δικαστήριο, είναι «μονοσήμαντο και εύκολο στην εφαρμογή του»[69], ενώ η διαπίστωση της «ενεργού» ιθαγένειας θα καθιστούσε αναγκαίο να λαμβάνεται σε κάθε περίπτωση υπόψη μια σειρά πραγματικών περιστάσεων οι οποίες δεν θα οδηγούσαν πάντοτε σε σαφές αποτέλεσμα[70].

93. Το τελευταίο θα ήταν επίσης πιθανό κατά την εφαρμογή του συνδετικού στοιχείου «συνήθης διαμονή». Φρονώ, ωστόσο, ότι η δυσκολία αυτή κάθε άλλο παρά θα μπορούσε να αρθεί με την αποδοχή ότι, σε περίπτωση αμφιβολιών, είναι προτιμότερο να αναγνωρίζεται η ύπαρξη περισσοτέρων του ενός τόπων συνήθους διαμονής.

94. Η προσέγγιση αυτή δεν διασφαλίζει λιγότερες συγκρούσεις μεταξύ των μερών ως προς το ποια διαμονή, μεταξύ πλειόνων, είναι κρίσιμη από δικονομικής απόψεως. Αντιθέτως, προσθέτει στη διαμάχη έναν νέο παράγοντα περιπλοκής: κάθε φορά που ένα μέρος θα παρουσιάζει δύο ή περισσότερους τόπους διαμονής ως συνήθη διαμονή, θα πρέπει να διαπιστώνεται εάν όλοι τους

[65] Την απόφαση αυτή επικαλούνται, με τις γραπτές παρατηρήσεις τους, η FA (σημεία 71 επ.), η Πορτογαλική Κυβέρνηση (σημεία 36 επ.), η Επιτροπή (σημεία 13 και 32), καθώς και ο IB με τις παρατηρήσεις που κατέθεσε αντί της διεξαγωγής επ' ακροατηρίου συζητήσεως (σημείο 31).

[66] Απόφαση Hadadi (σκέψεις 51 επ.).

[67] Ως ενάγων, ο σύζυγος με διπλή ιθαγένεια δεν έχει, εκ του λόγου αυτού, στη διάθεσή του πρόσθετη δωσιδικία, ούτε εξάλλου υφίσταται πρόσθετη δωσιδικία για την άσκηση αγωγής κατά αυτού.

[68] Η ύπαρξη πολλών τόπων συνήθους διαμονής μπορεί να αποβεί τόσο υπέρ του συζύγου που τελεί στην κατάσταση αυτή, όταν αυτός είναι ο ενάγων (συνεπεία του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο α', πέμπτη και έκτη περίπτωση) όσο και κατά αυτού, όταν είναι εναγόμενος, δυνάμει του ίδιου άρθρου, παράγραφος 1, στοιχείο α', τρίτη περίπτωση.

[69] Απόφαση Hadadi (σκέψη 51).

[70] Όπ.π. (σκέψη 55).

έχουν τον χαρακτήρα αυτόν. Τέλος, θα επέτεινε τον κίνδυνο μια «απλή» διαμονή (και όχι η συνήθης του άρθρου 3 του κανονισμού 2201/2003) να καταλήγει να καθορίσει τη διεθνή δικαιοδοσία.

Δ. Αδυναμία προσδιορισμού της συνήθους διαμονής;

95. Ο κανονισμός 2201/2003 προβλέπει λύσεις για την περίπτωση που είναι αδύνατον να προσδιοριστεί η συνήθης διαμονή ενός ανηλίκου, όχι όμως όταν πρόκειται για ενήλικο.

96. Η *σιωπή* αυτή δεν είναι τυχαία. Από θετικής απόψεως, αποκλείει την ύπαρξη προσώπων των οποίων η συνήθης διαμονή δεν μπορεί να διαπιστωθεί (ακόμη και με αποδεικτικές δυσκολίες). Από αρνητικής απόψεως, επιβεβαιώνει, κατά την κρίση μου, ότι, για τους σκοπούς του άρθρου 3 του κανονισμού 2201/2003, δεν αναγνωρίζονται σε ενήλικο δύο ή περισσότεροι τόποι συνήθους διαμονής σε διάφορα κράτη μέλη.

97. Εάν υποτεθεί, χάριν επιχειρηματολογίας, ότι αυτό δεν ισχύει, και ότι καθίσταται πραγματικά αδύνατον να διαπιστωθεί[71], μεταξύ πλειόνων, *η* συνήθης διαμονή κατά την έννοια του άρθρου 3 του κανονισμού 2201/2003, δύο διέξοδοι θα ήταν δυνατές:

– κατά την πρώτη, την οποία προκρίνει η Επιτροπή[72], θα αρκούσε, προκειμένου το δικαστήριο ενώπιον του οποίου έχει ασκηθεί η αγωγή διαζυγίου να κρίνει ότι έχει διεθνή δικαιοδοσία, ένα από τα δύο (ή περισσότερα) κέντρα ζωής του ενδιαφερόμενου να βρίσκεται στο κράτος μέλος του δικαστηρίου αυτού·

– κατά τη δεύτερη, κανένα από τα κέντρα αυτά ζωής σε διάφορα κράτη μέλη δεν θα ήταν ικανό να απονείμει, ως συνήθης διαμονή, διεθνή δικαιοδοσία.

98. Στηριζόμενος στα επιχειρήματα που ανέπτυξα προηγουμένως, στο πλαίσιο του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′, του κανονισμού 2201/2003, αντί να υιοθετήσω την άποψη περί πολλών παράλληλων τόπων συνήθους διαμονής για το ίδιο άτομο, προκρίνω τη δεύτερη λύση ως τη λιγότερο βλαπτική για το σύνολο του συστήματος.

99. Η δεύτερη αυτή λύση (η οποία έχει εξαιρετικό χαρακτήρα) θα επιβεβαίωνε την αδυναμία του συνδετικού στοιχείου «συνήθης διαμονή» να καθορίσει τη διεθνή δικαιοδοσία. Κάτι τέτοιο δεν θα στερούσε κατ' ανάγκην από τα μέρη τη δικαστική προστασία εντός της Ένωσης, εάν κάποιο από τα υπόλοιπα κριτήρια του άρθρου 3, παράγραφος 1, του κανονισμού 2201/2003 είχε εφαρμογή[73], ή εάν εφαρμόζονταν οι δωσιδικίες που θεσπίζει το δίκαιο εκάστου κράτους μέλους[74], την εναλλακτική εφαρμογή των οποίων προβλέπει το άρθρο 7.

[71] Το ενδεχόμενο δύο καταστάσεις να πληρούν *εξίσου* τα τυπικά στοιχεία της συνήθους διαμονής είναι σπάνιο. Σε συμμόρφωση προς τον κανονισμό 2201/2003, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να μεριμνούν για την ανεύρεση μίας τέτοιας διαμονής, όπως ανέφερα στα σημεία 71 επ. των παρουσών προτάσεων.

[72] Σημεία 33 και 34 των γραπτών παρατηρήσεών της, και πρόταση απαντήσεως.

[73] Εν προκειμένω, με τα στοιχεία που έχω στη διάθεσή μου, εκτιμώ ότι ο IB θα μπορούσε να ασκήσει την αγωγή του στην Ιρλανδία ως την τελευταία συνήθη διαμονή των συζύγων όπου εξακολουθεί να διαμένει ένας εξ αυτών, και ως τον τόπο της συνήθους διαμονής της εναγομένης.

[74] Εν αντιθέσει προς ό,τι αφήνει να εννοηθεί η Ιρλανδική Κυβέρνηση (σημείο 10 των γραπτών παρατηρήσεων που κατέθεσε αντί της διεξαγωγής επ' ακροατηρίου συζητήσεως), δεν προβλέπονται επικουρικές δωσιδικίες σε όλα τα κράτη μέλη. Είναι, επίσης, πιθανό, ακόμη και αν υφίστανται τέτοιες δωσιδικίες, να μην είναι δυνατή η εφαρμογή τους σε συγκεκριμένη υπόθεση, λόγω του περιορισμού του άρθρου 6 του κανονισμού 2201/2003.

100. Μόνον επικουρικώς (ήτοι, εάν έχουν εξαντληθεί ή αποκλειστεί οι εν λόγω δυνατότητες) και κατά τρόπο εξαιρετικό, εφόσον καθίστατο επιβεβλημένο προς αποφυγή αρνησιδικίας, θα ήταν, κατά τη γνώμη μου, αποδεκτό να απονεμηθεί διεθνής δικαιοδοσία στα δικαστήρια με έδρα σε οποιοδήποτε από τα κράτη μέλη της διαμονής του ενός συζύγου, όταν κανένας από τους τόπους αυτούς διαμονής δεν μπορεί να αναγνωριστεί ως ο τόπος της συνήθους διαμονής κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′, του κανονισμού 2201/2003.

V. Πρόταση

101. Βάσει των προεκτεθέντων, προτείνω να δοθεί η ακόλουθη απάντηση στο προδικαστικό ερώτημα του cour d'appel de Paris (εφετείου Παρισιού, Γαλλία):

«Το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′, του κανονισμού (ΕΚ) 2201/2003 του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2003, για τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας ο οποίος καταργεί τον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1347/2000, έχει την έννοια ότι, για τους σκοπούς της απονομής διεθνούς δικαιοδοσίας, μπορεί να αναγνωριστεί μια μόνο συνήθης διαμονή σε κάθε σύζυγο.

Όταν ο ένας σύζυγος διαβιοί σε δύο ή περισσότερα κράτη μέλη, με αποτέλεσμα να μην είναι επ' ουδενί δυνατόν να αναγνωριστεί η μία εξ αυτών ως η συνήθης διαμονή του κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο α′, του κανονισμού 2201/2003, η διεθνής δικαιοδοσία πρέπει να καθοριστεί σύμφωνα με τα κριτήρια του κανονισμού αυτού και, κατά περίπτωση, με τα ισχύοντα στα κράτη μέλη επικουρικά κριτήρια.

Στην ίδια αυτή περίπτωση, θα μπορούσε, όλως εξαιρετικώς, να απονεμηθεί διεθνής δικαιοδοσία στα δικαστήρια των κρατών μελών της μη συνήθους διαμονής του ενός συζύγου, όταν, κατ' εφαρμογήν του κανονισμού 2201/2003 και των επικουρικών δωσιδικιών, δεν προκύπτει διεθνής δικαιοδοσία για κανένα κράτος μέλος.»